

Innledning til sesjonen *Nyliberalisme i arbeid og dagligliv* ved Det 27. nordiske historikermøtet i Trømsø 11.-14. august 2011

Knut Kjeldstadli: Nyliberalisme

Æren for sesjonen er primært Ingar Kaldals. Jeg synes han har hatt en god idé – hvilken sammenheng er det mellom nyliberalisme og endringer i hverdagen? Skal vi diskutere om det er noen sammenheng – må først søke å kartlegge hva en kan legge i nyliberalisme. Ut fra faglitteratur og allmenn debatt synes det å være (minst) fem bruksmåter:

- en ny samfunnstype, en ny historisk æra
- en ny fase i kapitalismen
- en særegen politikk eller politisk regime
- en teori eller ideologi om samfunn og spesielt økonomi
- en mentalitet, ut over det politiske og økonomiske.

La oss se på hver av disse diagnosene.

Samfunnstype

Den ses da som kjennetegnet av markedets primat og økonomiens gjennomtrenging av andre delt. Nyliberalisme har en viss likhet med 1800-tallets liberale kapitalisme, men i denne fantes fortsatt og verdsattes fortsatt kollektive instanser, som familie, kirke, religion. I den nye samfunnstypen er, med Karl Polanyis ord (i *The Great Transformation*) økonomien ikke bare *disembedded*, men de øvrige relasjonene er *embedded* i økonomien.

Problemer med denne diagnosen er flere?

- Den undervurderer det kapitalistiske markedets kraft
- Den er trolig for absolutterende. For, finnes det ikke fortsatt sosiale felt med andre logikker?
- Kan den være for generell? Den ignorerer de nasjonale forskjellene, de ulike *varieties of capitalism*? Harald Espeli viser eksempelvis at inntektsforskjellene innad blant jurister er forholdsvis lave i Norge, om ikke lave. Det finnes også steds- og bedriftsspesifikke tradisjoner – som Lars Gaute Jøssang viser i analysen av Jonas Øglænd. - Eller er det de allmenne trekkene i kapitalisme som over tid likevel slår inn – noe eksempelet Øglænd kan tyde på.

En ny fase i kapitalismen?

Sosiologen Lars Mjøset skriver i *Agora* 2011: ”Som makrohistorisk begrep må det [nyliberalisme] vurderes som et forslag til overordnet karakteristikk av en periode i den modern kapitalismens utvikling”. Jeg synes dette kan ha noe for seg. Men det går også an å si at nyliberalismen i utgangspunkt et politisk og ideologisk *svar* på trekk i kapitalismen i denne fasen, altså ikke det som et fenomen som omslutter og betegner hele samfunnsformasjonen. Det er i alle fall nødvendig å ha med denne historisk-økonomiske konteksten med, slik at vi unngår å se nyliberalisme *utelukkende* som en idéhistorisk størrelse, eller igjen med Mjøset, et ”politisk-filosofisk begrep.”

Utgangspunktet kan da være en langtids tendens fra 1970-tallet til fallende profittrente, Her følger jeg David Harveys framstilling (*A Brief History of Neoliberalism* og *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*). En fallende rate kan møtes på to ulike vis. Begge kan ha implikasjoner for vårt tema. For det første kan kapitalen søke nye *outlets*, utganger, nye felt der det er mulig å ekspandere. For det andre kan den på ulikt vis søke å kutte kostnadene; ett tegn er at reallønn for amerikanske arbeidere knapt har økt i denne fasen. Noe av det samme gjelder store deler av finsk arbeiderklasse, om jeg forstår Sami Outinen rett.

Blant *utgangene* vil være:

- Å finne produkter det *er* etterspørsel etter, enten ved nytt ”produksjonsparadigme” med vekstmonn (som IT, bioteknologi) – eller ved nisjeproduksjon.
- Teknologiske innovasjoner, her da med vekt mer på produksjonsprosess enn produkt. De gir et forsprang til en blir innhentet av andre. Innovasjonene kan være arbeidssparende. Og de kan minske behov for andre innsatsfaktorer.
- Ikke-materiell produksjon, overgang fra industriell kapitalisme til informasjons- og tjenestekapitalisme – jfr. Harald Espelis nesten utrolige tall for advokatvekst. USA er ekstremt med 200 innbyggere per advokat, men det er høyt også i Norge med 900 per advokat.
- Å rykke inn i andre land, dels i feltet mellom land av typen OECD-medlemmer, men også det Marx og David Harvey kaller ”primitiv akkumulasjon” i Sør, dvs. mer eller mindre rov I den siste tid er det på nytt ikke minst ressurser, som når jord i Sør tilegnes for å produsere biobrennstoff for Nord.

- Å åpne felt som tidligere ikke har vært kommodifisert, som offentlige tjenester eller deler av kunstfeltet.
- Å rykke inn i sfærer i menneskers liv som tidligere ikke har vært organisert på markedsbasis

Blant strategiene for å *holde kostnader nede*, er:

- Holde eller senke nivået for reallønn.
- Arbeidsdeling, der noen oppgaver legges ut til lavtlønte deler av arbeidsstokken eller til andre land. Henger sammen med økonomisk globalisering, der det er økt andel av transnasjonale konserner i den totale økonomien.
- Oppsplitting av enheter – divisjonalisering, egen profittsentra, eventuelt ”slakte” konsern, overta, dele opp, legge ned og skille ut lønnsom del, som så selges. Det er langt på vei dette Lars Gaute Jøssang forteler om Jonas Øglænd - ”kjøpt opp, partert og seld”.
- Såkalt fleksibilitet i arbeidsmarkedet. Sami Outinen viser økt andel av dem med prekært arbeid, på randen av ordinært marked, først og fremst i ”nedre” deler av markedet. Men det er også mye midlertidig arbeid mv i vekst i media, universitet osv.
- Bruk av ”*just in time*”, *downsizing*, *outsourcing* – for eksempel etablering av arbeidere som kvasiautonome næringsdrivende, *franchise*-takere og liknende
- Finanssektorens løsrivelse fra realøkonomi, vekst i finanskapital også ut fra tidligere produksjonskapital, det er avdelingene for valuta- og verdipapirspekulasjon øker. Betydningen viser seg i det av Lars Gaute Jøssang omtalte meklerfirmaet Sundal og Collier, som koordinerte aksjeraidet mot Øglænd .
- Økt kapitalmobilitet, raskere omløpstid, kortere tidsperspektiv
- Bør også poengtere de ekstreme vektratene og forskjellene i inntekter. Når jurister tjener så godt, er det noen som er enda rikere og villige til på betale for tjenestene deres.

Alle disse trekkene er til stede. Men likevel - nyliberalisme er *ikke identisk* med alle omdanningene, For eksempel kan en ikke si at det er nyliberalisme per se å ta i bruk ny

teknologi, at overgangen fra industriell kapitalisme til informasjonskapitalisme er nyliberalisme.

En særegen politikk – et etablert regime?

Nyliberalisme kan ses som *ett* politisk svar, det dominerende, men likevel ikke enerådende svaret på den nye økonomiske fasen. Med politikk menes her både tenkemåte, program og - i varierende grad fra land til land også et realisert program, som virkelighet. Personlig synes jeg dette er den mest opplysende bruksmåten av ordet ”nyliberalisme”.

Et viktig poeng her er at nyliberalismen i teorien er mot statsintervensjon, men samtidig de facto er for en stat som er tilretteleggende for kapitalvirksomhet, på kapitalens premisser, de ønsker en handelkraftig, ja autoritær stat for å oppnå målet – å kunne drive på markeder og også å skape markeder via aktiv privatisering.

Blant elementene i den nyliberale politikken er.

- Deregulering av økonomiske transaksjoner – innen nasjonale grenser og internasjonalt. Eks. Norge på 1980-tallet – startet med frislepp av internasjonale valutabevegelser, av kredittvolum, av renta,
- Frihandel – også overfor land i Sør
- Privatisering - med mellomformer som ASifisering av offentlige selskaper.
- Kommersialisering, kommodifisering i nye områder, tidligere fellesskapsorganisert – eks. betale for studieplasser
- Nedbygging av offentlig sektor (a) for å kutte kostnader, b) for å overføre arbeidskraft til andre, private områder, c) for å skape lønnsomme sektorer der en kan gå inn, investere, tjene
- Svekking av kollektiver som kan gjøre motstand, ikke minst fagforeninger. Dette kan også gjelde profesjoner - jfr. hvordan Espeli viser at advokatforeningen faktisk har strittet mot deregulering av egen bransje.
- Overføring av avgjørelser av politiske beslutninger til å bli juridiske spørsmål , rettsliggjøring. NB – her må det ikke forstås slik at det har å gjøre med rettigheter som motstykket til vilkårlighet. Økt markedsorientering betyr ikke større ”frihet”, at en b lir

lykkelig og bekymringsløs. Men juridifiseringen avspeiler at mengden av økonomiske transaksjoner har økt, og at nye typer er kommet, som i enda større grad kaller på jus, jfr. Harald Espeli.

Teori – eller ideologi?

Kjernen er økonomisme - enten ved å isolere økonomi eller ved å gjøre den alt dominerende. Det skjer en naturligjöring av økonomien, slikt den ses mer å være i slekt med geologiske prosesser enn sosiale. Økonomi blir en størrelse der en ikke kan, ikke skal gripe inn

Pierre Bourdieu sier (i *Acts of Resistance*) at den nyliberale teorien er en abstraksjon “performed in the name of a strict and narrow view of rationality, identified with individual rationality”. Teorien består i “bracketing-off the economic and social conditions of rational dispositions (and in particular those of the calculating disposition applied to economic matters which is the basis of the neo-liberal view) “ og også sette i parentes “the economic and social structures which are the condition of their exercise, or more precisely of the production and reproduction of those dispositions and those structures”.

Dette innebærer i den økonomiske sfæren :

- Privat eiendomsrett,
- Markedsorganisering
- Frihandel

Dessuten tilsier teorien en generell individualisering. I bedrifter og institusjoner foregår meritering, konkurranse mellom ansatte (som ”månedens selger”, differensiering av lønn). Teorien sier folk har ansvar for egen skjebne; det er din egen skyld hvis du har problemer. Sjølbredidelse, ikke samfunnskritikk. Nyliberalismen har altså ikke noen politisk-sosial forklaring. Problemene er ikke sosialt skapte. Det er en ny versjon av skillet mellom verdige og uverdige trengende.

Så må en spørre: Er teorien eller ideologien sjølforklarende? Eller må vi spørre – hvorfor kom den? Hva er med andre ord forklaringen på framveksten og gjennomslaget?

- Er det svakhet, svikt i tidligere tenking? Er det utviklingen i østblokken som har skremt? Er det et etatisert sosialdemokrati vest? I så fall vil en kunne se nyliberalisme som i bunn og grunn en økt rasjonalitet.
- Er det bevisst agens, en taktisk, strategisk soer for en kampanje? David Harvey framstiller linja fra de nyliberale økonomene Hayek, von Mises, Friedman) etter 2. verdenskrig, som førte over til Thatcher og Reagan, via blant tenketanker. Nyliberalisme er da vellykte manøvrer fra dette holdet som brakt dem fra opposisjon til posisjon.
- Er det klassekraft, sosiale og økonomiske interesser bak? Viser det en forskyvning innen elite, vekk fra produksjonskapital, over til finanskapital med påheng. Og denne nye hegemoniske fraksjonen i borgerskapet fikk demontert regulering, fikk tømt verktøykassa. Jøssang kan fortolkes slik.
- Er det en politisk resignasjon fra sosialdemokratiet (i vid forstand)? Også dette kan en finne støtte for hos Jøssang.
- Bør vi velge en mer strukturell forklaring, ikke se på enkeltaktørene. Mjøset har hevdet dette. Da ser en på de funksjonelle behovene i markedsøkonomien - jfr. at markedet ble sterkere enn politikken Ndg. bedriften Jonas Øglænd, trass i en betydelig mobilisering
- Er teorien uttrykk for en mer allmenn diskurs, tenkemåter, en mentalitet?

Mentalitet, dominant diskurs, internaliserte holdninger, personlighetstype?

Typer av talemåter, diskurser i hverdagen behandles av Ingar Kaldal. Ulike diagnoser finnes her, med ulike holdninger til der nyliberale.

- Mange mener det har vært en overgang fra kollektive til individuelle løsninger. Vi skal være vår egen lykkes smed. Det har skjedd en vridning i identifikasjon, ikke lenger som arbeidende, som produsent – men som konsument. Forbruket blir målet. Norge blir da et land av 1,3 millioner aksjeeiere, de lykkelige nyliberalister.

- Filosofen Arne Johan Vetlesen har i *Agora*, med støtte i blant annet Dany-Robert Dufour,¹ ment at student- og ungdomsopprøret på 1970-tallet på sikt kom til å åpne for det nyliberale. Den store vekta på individet, å styre seg sjøl, velge sjøl, å være ikke-konform, å være autentisk, å være opptatt av identitet snarere enn sosial ulikhet, makt, klasse, førte frihetsdiskursen til etter hvert å dreie seg om forbrukervalg . Effekten var at en angrep ulike statlige institusjoner (eks. skole, universitet) i en kritikk av ”formynderstaten” ; nettopp da nyliberalismen gikk til angrep. En gikk inn for deinstitutionalisering, bygde dem med. Radikalismen ble ”kapret” og begrenset seg til å gjelde statlige institusjoner, men kapital og marked gikk fri. Kapitalismekritikken ble ”kunstnerisk”, ikke sosial. Gro Hagemanns bidrag viser at oppussing, kjøkkeninnredning et stykke på vei, men bare stykke på vei, kan inngå i en slik tolking.

Mot det kan en spørre: Var 70-tallsradikalismen faktisk så neglisjerende ndg. kapital? Var det ikke heller flere posisjoner? Mange var ikke ”hippier”. Kritikken er kanskje mer treffende for 80-90-tall ”postmodernisme” eller identitetspolitikk?

- En annen inngang er å betone kapitalismens preg av uforutsigbarhet, som skaper usikkerhet, angst, stress (jfr. Sami Outinen). Nyliberalismen har fremmet det Pierre Bourdieu kaller ”the destabilized habitus produced by the insecurity and the existence - at all levels of the hierarchy, even the highest especially among executives – of a reserve army og labour made docile by insecure employment and the permanent threat of unemployment”.
- Enda et svar kan være ønsket om en mer autoritær linje. Det som er kalt ”den store omdanningen” – fra industriell og nasjonal kapitalisme til informasjon og globalisering, gjør at tidligere kilder til fellesskap og stolthet går tapt. En kan da søke tilflukt i andre fellesskap (nasjon, rase etc), eller se for seg en sterk mann som løsning.

Det bør diskuteres: Er mentalitet blant ”folk” del av nyliberalismen – eller er den et produkt av denne?

Arne Johan Vetlesen snakker om at det er ”en korrespondanse, som tar form av en gjensidig forsterkning mellom en innadrettet, intrasubjektiv monitorerende mentalitet (kalt

¹ Dany-Robert Dufour: *The Art of Shrinking Heads, The New Servitude of the Liberated in the Era of Total Capitalism*, Oxford 2010

individualisering) på den ene siden og en pågående privatisering av kollektivt konsiperte og dreven virksomhet oppå alle samfunnets kjerneområder på den andre” sida. Det er en intim sammenheng, sier Vetlesen. Det er kan hende rett. Ingar Kaldal minner om talemåter som ”kan likne og vere i slekt” uten å være identiske. Men spørsmålet blir: Hva slags korrespondanse er det, *hvordan* er sammenhengen? Kan vi postulere den litt for raskt og uproblematisk?

Helt til slutt: Hvorfor har det ikke vært sterkere motstand mot nyliberalisme? Heller ikke under de siste års krise? (Trass i store studentdemonstrasjoner og sosial oppstand med opptøyer i for eksempel Storbritannia og Hellas).

- Er det personlighetstypen? Som nevnt, kan det være vanskelig å vise hvordan noe henger i hop.
- Er nyliberalisme blitt en helt generell diskurs? Er vi ”alle” ”skyldige”, er vi ”alle” slik? Er vi alle produsenter og bærere av tenkingen, påvirkende og påvirket? Har vi alle like stort ansvar? Problemet med denne måten å tenke på er at den overskygger at herrer og knekter ikke har like stor makt.
- Bør vi heller snakke om hegemoni – et tankemessig herredømme?. Internalisering av ideologien. Bare rom for overflatekritikk ?
- Er det er reelt fravær av andre løsninger og modeller. Har Margaret Thatcher rett – *there is no alternative*.
- Er den sosiale og økonomiske krise ikke djup nok? De som er arbeidsløse eller i marginalt, sårbart arbeid, er trass alt et mindretall.
- Er det den historiske ”reelt eksisterende sosialismen” som avskrekker?
- Er det endringer i våre liv som har gjort oss faktisk mindre avhengig av kollektive løsninger?

Eller er vi inne i en lang reformativ fase, der motstand er i ferd med å regrupperes på nytt?

Litteratur:

Pierre Bourdieu: *Acts of Resistance. Against the Tyranny of the Market*, New York 1998

David Harvey: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford 2005

David Harvey: *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, London 2010

Lars Mjøset: Nyliberalisme, økonomisk teori og kapitalismens mangfold. Noen historiske linjer og en norsk kasusstudie, i *Agora*, 1/2011

Arne Johan Vetlesen: Nyliberalisme – en revolusjon for å konsolidere kapitalismen, i *Agora*, 1/ 2011